Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

01 October – 14 November 2026

UDK 94

XALQ SUVERENITETI G‘OYASINING TARIXIY-FALSAFIY TRANSFORMATSIYASI

Dilraboxon Abdurashidovna Xudoynazarova*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

MAQOLA MA‘LUMOTLARI

✉ dilraboxon96@gmail.com

Kalit so‘zlar:

: xalq suvereniteti, siyosiy muallifliklik, ta’sis etuvchi hokimiyat, vakillik, legitimlik, ko‘pchilik, javobgarlik

ANNOTATSIYA

Maqolada xalq suverenitetining tarixiy o‘zgarishi konseptual va genealogik tahlil qilinadi. Suveren hokimiyatning manbai, uni amalga oshirish vakolati hamda qarorni qayta ko‘rish imkoniyati farqlanadi. Xalqning siyosiy muallifligi uzluksiz hukmronlikka teng emasligi asoslanadi. Suverenitetni talqin qilishda mansublik, vakillik va javobgarlik o‘rtasidagi bog‘lanishning normativ mezonlari taklif etiladi.

KIRISH

Xalq suvereniteti g‘oyasi siyosiy hokimiyatning kimga tegishli ekanini so‘rash bilan cheklanmaydi. U hokimiyatni kim o‘rnatishi, kim amalga oshirishi va kim uning asoslarini o‘zgartirishi mumkinligini birgalikda muammoga aylantiradi. Mazkur savollarga bir xil javob berilmasa ham, ular ko‘pincha yagona xalq irodasi ifodasi sifatida taqdim etiladi. L. Rubinelli ko‘rsatganidek, parlament, konstitutsiyaviy nazorat va referendum xalq hokimiyatiga turlicha ma’no yuklashi mumkin [7]. Demak, tamoyilni e’lon qilish uning institutsional mazmunini hali to‘liq belgilamaydi.

Tarixiy-falsafiy muammo aynan shu ko‘p ma’nolilikni anglashdan boshlanadi. Suverenitetning tarixini hukmdor o‘rniga xalq kelganining oddiy hikoyasiga aylantirish yetarli emas. Chunki bunda vakolat egasi o‘zgargandek ko‘rinsa-da, hokimiyatning tuzilishi, davomiyligi va javobgarligi haqidagi savollar ochiq qoladi. Mazkur maqolada transformatsiya tushunchasi hokimiyatning manbai bilan uning amalga oshirilishi orasidagi munosabatning o‘zgarishini anglatadi. Bunday yondashuv xalqni hukmdorning kattalashtirilgan nusxasi sifatida tasavvur qilishdan saqlaydi hamda siyosiy birlik ichidagi farqlarni nazariy jihatdan ko‘rishga imkon beradi.

R. Tuck zamonaviy demokratiyaning shakllanishida suverenitet bilan boshqaruvni ajratish muhim bo‘lganini asoslaydi [5]. M. Loughlin esa suveren shaxs yoki idora bilan suverenitetning mavhum tamoyilini tenglashtirishni tanqid qiladi [6]. Bu ikki yondashuv birgalikda o‘qilganda, demokratik hokimiyatning sohibi bo‘lish bilan har bir qarorni bevosita qabul qilish ayni narsa emasligi ko‘rinadi. Biroq ushbu farqlash xalqni faqat ramziy manbaga aylantirib qo‘ymasligi uchun uning vakolatlar ustidan ta’siri qanday saqlanishini ham tushuntirish zarur.

O‘zbekiston ilmiy muhokamasida S. Hamroyev milliy davlat suverenitetini globallashuvdagi iqtisodiy, siyosiy va intellektual shartlar bilan bog‘laydi [1]. E. Kurbanov demokratiya haqidagi tasavvurlar texnologik va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan birga kengayishini muhokama qiladi [2]. Birinchi masala davlatning tashqi faoliyat qobiliyatiga, ikkinchisi demokratik munosabatlarning mazmuniga e’tibor qaratadi. Ushbu maqola ular orasidagi

farqni saqlaydi: davlat mustaqilligining mustahkamligi bilan fuqarolarning siyosiy muallifligi aloqador bo‘lsada, birini ikkinchisining tayyor isboti deb bo‘lmaydi.

Tarixiy kelib chiqish va hozirgi oqlanishni ajratish mazkur vazifaning zarur shartidir. Bir institutning qaysi siyosiy kurashda paydo bo‘lganini bilish uning bugun nima uchun maqbul ekanini avtomatik tushuntirmaydi. Xuddi shuningdek, hozir ma’qul ko‘rilayotgan tamoyil tarixning barcha davrlarida ayni mazmunni anglatgan deb hisoblash mumkin emas. Maqolada transformatsiya ana shu ikki savolning tutashgan joyida ko‘riladi: yangi siyosiy vazifa eski tushunchaning mazmunini qanday o‘zgartiradi va o‘zgargan tushuncha hokimiyatga qanday yangi asoslash majburiyatini yuklaydi?

Tadqiqotning savoli xalq suvereniteti tarixiy o‘zgarishlar davomida qanday normativ mazmunni saqlab qolishi kerakligidir. Ishning maqsadi g‘oyaning ayrim muhim qayta talqinlarini qiyoslab, hokimiyatni asoslash, vakolat berish va qayta ko‘rib chiqish o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlashtirishdan iborat. Asosiy tezisga ko‘ra, xalqning siyosiy muallifligi bir martalik rozilik bilan tugamaydi; u fuqarolarning teng mansubligi, vakolatlarning shartliligi hamda hukmron qarorga e’tiroz bildirish imkoniyati orqali davom etadi. Bu tezis tarixiy manbalardan avtomatik chiqarilgan qonun emas, ularni tanqidiy qiyoslash asosida ilgari surilayotgan falsafiy taklifdir.

METODLAR

Tadqiqot konseptual tahlil, tarixiy rekonstruksiya va normativ qiyoslashga asoslandi. Tahlil birligi alohida siyosiy tuzum emas, xalq nomidan hokimiyatga da’vo qilish argumentidir. Har bir argumentda manba, vakolat egasi, amalga oshirish tartibi va chegaralash asosi ajratildi. Shu usul xalq, davlat, hukumat va ko‘pchilik atamalari bir-birining o‘rnida ishlatilganida yuzaga keladigan mantiqiy siljishlarni tekshirishga xizmat qildi. Suverenitet siyosiy ta’sirning har qanday kuchli ko‘rinishi sifatida emas, yakuniy asoslash haqidagi da’vo sifatida olindi.

Tarixiy material universal taraqqiyot zinapoyasi shaklida tartiblanmadi. Tuckning suverenitet va boshqaruv farqi, Loughlinning suveren bilan suverenitetni ajratishi, Rubinellining ta’sis etuvchi hokimiyat tarixi muayyan muammoning turli rekonstruksiyalari sifatida qiyoslandi. Bunda zamonaviy demokratik talablarni o‘tmish mualliflarining tayyor maqsadi deb ko‘rsatishdan saqlanildi. Genealogik yondashuv tushunchaning avvalgi vazifasini aniqlashni, normativ tahlil esa undan bugun qaysi talabni asosli chiqarish mumkinligini alohida savol sifatida qo‘yishni taqozo etdi.

Argumentlar uch mezon asosida baholandi: xalqning bir qismi butun xalq o‘rniga qo‘yilmasligi, vakolat topshirish hokimiyat manbaidan voz kechish deb talqin qilinmasligi va qarorni o‘zgartirish imkoniyati siyosiy birlikni yo‘qotmasligi. Mualliflik taklifining ichki izchilligi faraziy konstitutsiyaviy kelishmovchiliklar orqali tekshirildi. Bu ish nazariy tadqiqot bo‘lib, unda respondentlar, so‘rov yoki tajriba natijalari mavjud emas; ishlab chiqilgan mezonlarning muayyan jamiyatdagi amal qilish darajasini aniqlash alohida empirik izlanishni talab qiladi.

Qo‘lyozma matni va konseptual tahlil loyihasini ishlab chiqishda generativ sun’iy intellektdan foydalanildi. Bibliografik rekvizitlar nashriyotlar, ilmiy jurnallar va universitetlarning ochiq manbalari bilan solishtirildi.

NATIJALAR

Tahlil xalq suverenitetining tarixiy o‘zgarishini uch munosabatning qayta tashkil topishi sifatida talqin qilish imkonini berdi: hokimiyat va uning sohibi, siyosiy birlik va uning a’zolari, asoslovchi iroda va kundalik qaror. Ushbu munosabatlar ketma-ket tugab boradigan davrlar emas. Ular bir tuzumning o‘zida ham turlicha shakllarda mavjud bo‘lishi mumkin. Shuning uchun transformatsiyaning mezoni tarixiy nomlarning almashishi emas, xalq nomidan bildirilgan da’voning asoslanish usuli va unga javob qaytarish imkoniyatidir.

Loughlin suverenitet haqidagi chalkashliklarni uning konkret sohibi bilan mavhum ma’nosini birlashtirish orqali tushuntiradi. U davlat tushunchasini hudud, hokimiyat va xalqni yaxlit siyosiy tartibda bog‘laydigan asos sifatida himoya qiladi [6]. Bundan chiqariladigan mualliflik xulosasi shuki, xalqni suveren deb e’tirof etish biror idoraning harakatini darhol xalqning harakatiga aylantirmaydi. Vakolatli idora hokimiyatni amalga oshiradi, lekin o‘z vakolatining butun asosini o‘zidan hosil qila olmaydi. Aks holda, xalq manba

sifatida tilga olinib, amalda hokimiyat o‘zini o‘zi tasdiqlagan bo‘ladi.

Tuckning tarixiy talqinida suverenitet va boshqaruvni ajratish ko‘pchilik fuqarolarning siyosiy mualliflig‌ini kundalik idora ishlarini bajarishdan farqlash imkonini yaratadi. Uning xulosasida fuqarolarning asosiy qonunlarni tasdiqlashi bilan ularning matnini bevosita tayyorlashi ham ajratiladi [5]. Bu farq zamonaviy murakkab jamiyat uchun muhim: siyosiy mualliflik barcha ixtisoslashgan ishni shaxsan bajarishni anglatmaydi. Lekin vakillik orqali ish ko‘rish vakilning fikrini suveren xalqning o‘zgarmas irodasi sifatida qabul qilishga ham asos bermaydi.

Shu nuqtadan vakolatning ikki qirrasi ko‘rinadi. U boshqaruvni amalga oshirish uchun zarur imkoniyat beradi va ayni vaqtda uni berilgan vazifa bilan chegaralaydi. Vakilning mustaqil mulohazasi bo‘lmasa, vakillik mexanik topshiriqqa aylanadi; javobgarligi bo‘lmasa, u o‘z vakolatining manbaidan uzoqlashadi. Taklif etilayotgan talqinda xalq suvereniteti mana shu ikki talabning birligini ifodalaydi. Fuqaro har bir qarorning muallifi bo‘lmasligi mumkin, biroq qarorlar qaysi asosda uning nomidan qabul qilinayotganini so‘rash maqomini saqlashi kerak.

Rubinelli xalq hokimiyatining turli institutlarda turlicha ifodalanishini ko‘rsatadi: vakillik organi joriy manfaatlarni qonunga aylantiradi, konstitutsiyaviy nazorat esa avvalgi ta’sis irodasiga murojaat qilib ushbu qonunga qarshi turishi mumkin. Uning tarixiy yondashuvida ta’sis etuvchi hokimiyat suverenitetning yagona to‘g‘ri sinonimi emas, xalq hokimiyatini talqin qilishning tarixan o‘zgargan usullaridan biridir [7]. Bu xulosa manbaning nomini takrorlash o‘rniga, raqobatlashayotgan da’volarning qanday xalq va qanday vaqt haqidagi tasavvurga tayanishini tekshirish zarurligini bildiradi.

Mazkur tadqiqotda vaqtga oid farq alohida natija sifatida ajratildi. Konstitutsiyani qabul qilgan avlod, hozir ovoz berayotgan fuqarolar va kelajakda shu tartib ostida yashaydigan insonlar aynan bir empirik jamoa emas. Shunga qaramay, siyosiy birlik ularning hech birini mutlaq sohib deb bilmasdan davom etishi mumkin. Avvalgi qarorni hurmat qilish hozirgi avlodni doimiy bo‘ysunishga mahkum qilmasligi, hozirgi ko‘pchilikning irodasi esa kelajakdagi tuzatish yo‘llarini yopmasligi kerak. Davomiylik va yangilanish shu tarzda qarama-qarshi talablar emas, o‘zaro chegaralovchi shartlar bo‘ladi.

Xalq tushunchasining ichki tuzilishi ham o‘zgaradi. Uni tayyor va bir xil xohishga ega shaxs sifatida tasavvur qilish turli manfaatlar qanday umumiy qarorga aylanishini izohlashni ortiqcha qiladi. Holbuki, aynan shu jarayon siyosiy asoslashning markazidir. Bir jamoaga mansublik har bir masalada fikrlarning birligini talab qilmaydi. Mazkur maqola xalqni qarordan oldin ham, qarordan keyin ham teng siyosiy maqomga ega bo‘lib qoladigan a’zolar birligi sifatida talqin etadi. Qarorga qarshi bo‘lgan fuqaro shu tufayli xalq tarkibidan chiqarilmaydi.

Urbinati populizm tahlilida xalq va ko‘pchilik tamoyillarining qayta tuzilishini, xalqning bir qismi boshqa qismiga qarshi haqiqiy xalq sifatida ko‘rsatilishini tushuntiradi [8]. Bu tushuntirishdan kelib chiqadigan normativ farq g‘alaba bilan to‘liq vakillik orasidadir. Saylovda yoki muhokamada ko‘pchilikka erishish muayyan qarorni qabul qilish vakolatini asoslashga xizmat qilishi mumkin. Biroq u ozchilikning mansubligini bekor qilmaydi va g‘olib tomonning keyingi barcha qarorlarini oldindan oqlamaydi. Suverenitetni demokratik talqin qilish mazkur ikki hukmni ajratishni talab etadi.

A. Filippov hokimiyatni barqaror, ammo mutlaq bo‘lmagan asimmetrik ijtimoiy munosabat sifatida tavsiflaydi; uning tahlilida bo‘ysunuvchi tomonning nisbiy harakat erkinligi ham ahamiyatlidir [3]. Mazkur nuqtayi nazar siyosiy hokimiyatni oddiy mulkdek egallash metaforasini tekshirishga yordam beradi. Xalq suvereniteti fuqarolarda go‘yo bir xil miqdorda saqlanadigan predmet emas. U fuqarolar va institutlar o‘rtasidagi munosabat qanday tashkil etilishiga oid talabdir. Shu sabab vakolat borligi bilan undan foydalanishga ta’sir qilish imkoniyati alohida ko‘rilishi kerak.

Bu yerda siyosiy tenglikning minimal mazmuni aniqlanadi. Tenglik barcha kishining ta’siri aynan bir xil chiqishini kafolatlashdan boshlanmaydi; u hech kimning fuqarolik maqomi boshqalarning roziligiga qaram mulkka aylantirilmasligini talab qiladi. Tajriba, bilim va vaqt imkoniyatlari turlicha bo‘lishi mumkin. Ammo bu tafovutlar bir guruhga boshqalarning siyosiy manfaatini yakuniy ravishda belgilab berish huquqini bermaydi. Vakolatlarni baholashda malaka va a’zolik farqlanmasa, ma’muriy ustunlik siyosiy hukmronlikning o‘zini oqlovchi asosiga aylanadi.

Hamroyev davlat suverenitetiga ta’sir qiluvchi omillarni tahlil etishda moddiy va intellektual imkoniyatlarga e’tibor qaratadi [1]. Maqolamiz uchun bu tashqi mustaqillikning amaliy shartlarini eslatadi. Biroq davlatning xalqaro muhitda mustaqil harakat qilishi uning ichki qarorlari fuqarolar tomonidan qay darajada asoslanganini o‘zi hal qilmaydi. Aksincha, xalqning teng siyosiy mansubligini tan olish davlatning barcha tashqi cheklovlardan xoli ekanini anglatmaydi. Ikki masalani farqlash ularning aloqasini inkor etmaydi, tekshiruv savollarini aniqroq belgilaydi.

Taklif etilayotgan tushunishda suverenitetning amaliy ifodasi uchta o‘zaro bog‘liq imkoniyatdan tarkib topadi: umumiy tartibni asoslashda ishtirok etish, berilgan vakolatni kuzatish va uni qayta ko‘rib chiqishga da’vo qilish. Bular har kuni bir xil faollik ko‘rsatish majburiyati emas. Fuqaro siyosiy yig‘ilishda qatnashmaganda ham teng mansublik maqomini yo‘qotmaydi. Muhimi, uning sukuti oldindan cheksiz rozilik deb talqin qilinmasligi hamda keyinchalik e’tiroz bildirish huquqi saqlanishidir. Bunday talqin faol ishtirok bilan siyosiy mustaqillikni bir-biriga qarshi qo‘ymaydi.

Kurbanovning demokratiya o‘lchamlari haqidagi tahlili yangi aloqa shakllari eski ta’riflarni aniqlashtirish zaruratini kuchaytirishini ta’kidlaydi [2]. Bundan raqamli ifodani xalq irodasining to‘liq shakli deb qabul qilish kelib chiqmaydi. Faraz qilaylik, muayyan elektron so‘rovda bir taklif eng ko‘p qo‘llab-quvvatlandi. Bunda kimlar qatnashgani, savolni kim tuzgani va natija qanday vakolatga ega ekanini aniqlamasdan uni xalq suverenitetining bevosita namoyon bo‘lishi deb aytish erta bo‘ladi. Ovozlarning soni siyosiy maqom va vakolat haqidagi savollarni almashtirmaydi.

Hokimiyatning shaxsiy timsolidan umumiy tamoyiliga o‘tish uning zaruriy ravishda demokratlashganini bildirmaydi. Suverenitet shaxsdan ajratilgach ham, xalq nomidan so‘zlash huquqi tor doirada saqlanishi mumkin. Shu sabab tarixiy transformatsiyani ikki savol yordamida o‘qish taklif etiladi: hokimiyatning yaxlitligi nimada ifodalanmoqda va shu yaxlitlikni talqin qilish imkoniyati kimlarga berilmoqda? Birinchi savol siyosiy tartibning barqarorligini, ikkinchisi uning ochiqligini tekshiradi. Ularni qo‘shib yuborish tartibning mavjudligini uning demokratik xususiyati bilan tenglashtirib qo‘yadi.

Xalqning siyosiy ma’nosini etnik yoki madaniy bir xillik bilan almashtirish ham nazariy muammo tug‘diradi. Taklif etilayotgan teng mansublik mezonida umumiy siyosiy mualliflik kishilarning bir xil hayot tarzi, kelib chiqishi yoki e’tiqodiga bog‘lanmaydi. A’zolar umumiy qoidalar ostida yashash va ularni asoslashga da’vo qilish munosabati orqali bog‘lanadi. Bunday farqlash madaniy tarixni inkor etmaydi; uning siyosiy maqomni belgilashdagi vakolatini chegaralaydi. Xalq nomidan boshqarish da’vosi aynan turlicha fuqarolarning barchasiga izoh berishga majbur bo‘ladi.

Suverenitetning bo‘linmasligi haqidagi da’vo bilan vakolatlarning taqsimlanishi o‘rtasidagi ziddiyatni ham shu yo‘l bilan aniqlashtirish mumkin. Agar bo‘linmaslik umumiy siyosiy mansublikning birligi deb tushunilsa, u barcha qarorni bitta markaz qabul qilishi kerakligini anglatmaydi. Turli idoralarning chegaralangan vakolatlari bir asoslovchi tartibga tegishli bo‘lishi mumkin. Bunda ularning o‘zaro kelishmovchiligi xalqning bir necha suveren xalqlarga parchalanishi emas, bir xil manbaga tayangan vakolatlar ko‘lamining tekshirilishidir. Bunday talqin institutsional farqlanishni birlikning yo‘qolishi deb baholashga to‘sqinlik qiladi.

Siyosiy mualliflikning davomiyligi, bundan tashqari, rozilikning mazmunini aniqlashtiradi. Vakilni tanlash uning har qanday kelajak qarorini oldindan ma’qullash emas; umumiy qoidani qabul qilish esa undan kelib chiqadigan har bir talqinni o‘zgarmas deb bilish emas. Rozilik muayyan vakolatga, muddatga va asoslash usuliga bog‘langanida uning siyosiy mazmuni tekshiriladi. Aks holda, o‘tgan safargi rozilik keyingi barcha e’tirozlarni bekor qiluvchi dalilga aylanishi mumkin. Maqola bunday cheksiz kengaytirishni xalq suverenitetining davomiyligiga zid deb baholaydi.

Quyidagi jadval tarixiy-falsafiy transformatsiyaning asosiy muammolarini umumlashtiradi. Undagi qatorlar jamiyatlar albatta bosib o‘tadigan olti bosqichni anglatmaydi. Ular hokimiyat manbai, institut va fuqarolik maqomi orasidagi aloqani tahlil qilish uchun ajratilgan munosabatlardir. Jadvalning normativ ustuni tarixiy manbaga tayyor baho yuklashdan ko‘ra, bugungi da’voni qaysi savol bilan tekshirish mumkinligini ko‘rsatadi.

1-jadval. Xalq suvereniteti transformatsiyasini tahlil qilishning konseptual xaritasi

Asosiy munosabat	Tarixiy-falsafiy siljish	Nazariy imkoniyat	Normativ chegara
Sohib va tamoyil	Shaxsdan siyosiy tartibga	Hokimiyatni institutsional anglash	Idora xalqning o‘rnini egallamaydi
Suverenitet va boshqaruv	Asoslash va ijroni ajratish	Vakolatli vakillik	Vakolat shartsiz emas
Xalq va ko‘pchilik	Birlik ichidagi tafovut	Qarorni birgalikda qabul qilish	Ozchilikning maqomi saqlanadi
Ta’sis va joriy qaror	Ikki ko‘lamdagi iroda	Asoslarni muhokama qilish	Har bir nizo ta’sis hodisasi emas
Avlodlar va davomiylik	Meros hamda qayta ko‘rish	Barqaror yangilanish	Kelajak yo‘llari yopilmaydi
Davlat va fuqarolar	Tashqi hamda ichki vakolat	Mustaqillik va mualliflik aloqasi	Biri boshqasining tayyor isboti emas

Mazkur talqinga qarshi birinchi e’tiroz suveren hokimiyatning yakuniy bo‘lishi bilan uning doim bahslashilishi o‘rtasidagi ziddiyatdir. Agar har bir qarorga e’tiroz bildirish mumkin bo‘lsa, siyosiy tartib barqaror qoladimi? Javob yakuniy qaror bilan yakuniy haqiqatni ajratishga bog‘liq. Muayyan tartib doirasida qaror vaqtincha majburiy kuchga ega bo‘lishi mumkin; bundan uning asoslari muhokamadan chiqarilishi kelib chiqmaydi. Qarorni bajarish talabi bilan uni qonuniy tartibda o‘zgartirishga intilish bir xil darajadagi harakatlar emas. Suverenitet ikkalasini ham tushuntira oladigan tamoyil bo‘lishi kerak.

Ikkinchi e’tiroz vakillik vositalarining ko‘payishi xalq irodasini begonalashtirishidir. Vakillik, ma’muriy ekspertiza va konstitutsiyaviy nazorat xalqdan uzoqlashgan mustaqil tuzilmaga aylanishi mumkin. Biroq vositachilikning mavjudligi uning har qanday shaklini rad etishni talab qilmaydi. Asosiy farq vositachining o‘z vakolatini tushuntirishi, tanqidga javob berishi va yangilanishga ochiqligida. Xalqning o‘rnini egallash bilan uning murakkab manfaatlarini ifodalashni ajratish uchun aynan shunday munosabatlar tekshirilishi zarur. Bevositalik nomidan ishlovchi siyosiy yetakchi ham talqin va saralash vazifasini bajarayotgan bo‘lishi mumkin.

B. Kapustin demokratik fetishizmni xalqona va elitistik ko‘rinishlarda farqlab, demokratiya inqiroziga berilgan elitistik javoblarning o‘zini tanqidiy tekshiradi [4]. Uning yondashuvi ushbu maqola uchun muhim qarshi ogohlantirish beradi: populistik birxillashtirishni tanqid qilish fuqarolarning tashabbusini avtomatik ravishda ishonchsiz deb baholashga aylanmasligi kerak. Aks holda, xalq nomidan barcha vakolatni egallashga qarshi dalil barcha vakolatni mutaxassislarga topshirish uchun ishlatiladi. Demokratik talqin ikkala holatda ham bir savolni saqlaydi: kimning qarori kimga nisbatan va qanday asos bilan majburiy bo‘lmoqda?

Ta’sis etuvchi hokimiyat bilan kundalik vakolat o‘rtasidagi farq ham mutlaqlashtirilmasligi lozim. Har bir siyosiy norozilik yangi konstitutsiyaviy asos yaratish da’vosi emas; aksariyat kelishmovchiliklar mavjud tartibning talqini doirasida qo‘yilishi mumkin. Shu bilan birga, har qanday o‘zgarishni faqat oldindan belgilangan vakolatga bog‘lash asoslarning o‘zini muhokama qilishni yopib qo‘yadi. Maqolada taklif etilgan yechim bu ikki holatni qarorning ko‘lami orqali farqlashdir: qoida ichidagi tanlov bilan qoidani o‘zgartirish haqidagi da’vo bir xil asoslash yukiga ega emas.

Faraziy misolda parlament umumiy tartibga muvofiq qaror qabul qildi, fuqarolarning bir qismi esa uning konstitutsiyaviy asosiga e’tiroz bildirdi, deb olaylik. Bu vaziyatda bir tomonning xalq nomini ishlatishi masalani hal qilmaydi. Parlament berilgan vakolatini, e’tiroz bildiruvchilar esa qaysi teng maqom yoki asoslovchi kelishuv buzilganini ko‘rsatishi kerak. Taqqoslanadigan narsa tomonlarning o‘zini xalq deb atashi emas, da’volarining mazmuni va tekshirilishi mumkin bo‘lgan asoslaridir. Shunda kelishmovchilik birlikka tashqi tahdid emas, birlikning qanday tushunilishini aniqlashtiruvchi jarayon sifatida ko‘riladi.

Tarixiy talqinlarning chegarasi ham muhim. Suverenitet va boshqaruv farqi zamonaviy demokratiyaning barcha ko‘rinishlarini yakka o‘zi tushuntirmaydi. Siyosiy tenglikning kengayishi, mansublik mezonlari va iqtisodiy qaramlik masalalari mustaqil muhokamani talab qiladi. Mazkur ishning hissasi ularni bitta tarixiy sababga birlashtirishda emas, suverenitet nomidan chiqarilgan xulosalarni tekshirish uchun aniq savollar tizimini taklif etishdadir. Shu sabab bu yondashuv har bir yangi institutsional shaklni taraqqiyot deb, har bir vositachilikni esa chekinish deb baholashdan saqlanadi.

Yana bir e’tiroz xalqning teng mansubligi juda mavhum mezon ekanidir. U qarorning mazmuni bo‘yicha kelishmovchilikni bevosita hal qilmaydi. Bu e’tiroz o‘rinli, biroq mezonning vazifasi barcha siyosiy tanlovni oldindan aniqlash emas. U tanlovni asoslashda kimning manfaatini eshitish zarurligini hamda qarshi tomonning maqomini qaysi chegaragacha o‘zgartirish mumkinligini belgilaydi. Shuning uchun mazkur mezon siyosiy dastur o‘rnini egallamaydi, raqobatlashuvchi dasturlar qanday munosabat ichida baholanishi kerakligini ko‘rsatadi.

Tarixiy-falsafiy yondashuvning afzalligi bir atama ichida saqlanayotgan turli muammolarni ochishidadir. Davlatning tashqi mustaqilligi haqidagi dalil ichki siyosiy tanqidga javob sifatida, joriy ko‘pchilik haqidagi dalil esa asosiy

qoidalarni qayta koʻrish vakolati sifatida ishlatilganda maʼno koʻchishi sodir boʻladi. Bunday koʻchishni koʻrsatish muayyan qarorni oldindan rad qilish degani emas. U qarorni oqlayotgan argument yetarli ekanini qayta tekshirishni talab qiladi. Natijada tarixiy tushuncha amaldagi hokimiyatni bezovta qilmaydigan ramz boʻlib qolmasdan, asoslashning aniqligini oshiradi.

Oʻzbekiston sharoitiga doir nazariy ahamiyat fuqarolarning manfaatini himoya qilish, davlatning faoliyat qobiliyatini mustahkamlash va xalq hokimiyatini tan olish oʻrtasidagi aloqalarni aniqroq ifodalashdadir. Ushbu vazifalarning har biri oʻz asosiga ega; biri ikkinchisini shior darajasida almashtirmasligi kerak. Davlat faoliyati kim uchun amalga oshirilayotgani, kim uning vakolatini asoslayotgani va kim natijani baholashda ishtirok etayotgani alohida koʻrsatilsa, siyosiy mualliflik tushunchasi mazmun kasb etadi. Natijada xalq suvereniteti faqat kelib chiqish haqidagi formula boʻlib qolmay, davom etuvchi javobgarlik munosabatini bildiradi.

XULOSA

Xalq suvereniteti gʻoyasining tarixiy-falsafiy transformatsiyasi hokimiyat sohibining nomi oʻzgarishidan kengroq jarayondir. U suveren shaxs bilan suverenitet tamoyili, siyosiy birlik bilan uning turli aʼzolari, taʼsis etuvchi iroda bilan kundalik boshqaruv oʻrtasidagi munosabatlarning qayta talqin qilinishida namoyon boʻladi. Tahlil xalqning siyosiy muallifligini har bir qarorni bevosita qabul qilishga tenglashtirish shart emasligini koʻrsatdi. Biroq vakolatni topshirish xalqning oʻz siyosiy maqomidan voz kechishini ham anglatmaydi. Maqolada mualliflikning davomiyligi teng mansublik, vakolatning shartliligi va qarorlarni qayta koʻrib chiqish imkoniyati orqali asoslandi. Mazkur talqinda koʻpchilikning gʻalabasi ozchilikni xalq tarkibidan chiqarishga, davlat mustaqilligi esa ichki hokimiyatning har qanday qoʻllanishini oqlashga asos boʻla olmaydi. Tarixiy qarorlar hozirgi avlodni mutlaq bogʻlab qoʻymasligi, hozirgi avlod ham kelajak uchun tuzatish imkoniyatini yopmasligi kerak. Shu tariqa davomiylik va yangilanish suverenitetning oʻzaro chegaralovchi jihatlari sifatida tushuntirildi. Taklif etilgan konseptual farqlashlar vakillik, konstitutsiyaviy nazorat va bevosita ishtirok haqidagi daʼvolarni yagona mezon bilan tekshirishga yordam beradi: ular fuqarolarning teng siyosiy maqomini qanday saqlaydi? Kelgusi izlanishlar ushbu savolni alohida tarixiy sharoitlar va institutsional amaliyotlar bilan bogʻlashi mumkin. Oʻzbekiston ilmiy muhokamasi uchun yondashuvning ahamiyati davlatning faoliyat qobiliyati bilan xalqning siyosiy muallifligini farqlagan holda, ularning oʻzaro javobgarlik orqali bogʻlanishini ochib berishidadir. Bunday aniqlik xalq nomidan bildirilgan daʼvoni uning asoslari, koʻlami va qayta koʻrilish imkoniyati bilan birga baholashga xizmat qiladi.

References

[1] Hamroyev, S. S. Milliy davlat suverenitetiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omillar // Innovative Development in Educational Activities. 2023. Vol. 2, № 11. (p. 345–355).

[2] Kurbanov, E. Zamonaviy davrda demokratiyaning o‘lchamlari // Jamiyat va innovatsiyalar. 2022. Vol. 3, № 3/S. (p. 286–291). DOI: 10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-pp286-291

[3] Филиппов, А. Ф. Власть // Философские науки. 2019. Т. 62, № 10. (p. 139–159). DOI: 10.30727/0235-1188-2019-62-10-139-159

[4] Капустин, Б. Г. О демократическом фетишизме // Логос. 2020. Т. 30, № 5 (138). (p. 165–225). DOI: 10.22394/0869-5377-2020-5-165-220

[5] Tuck, R. Conclusion // The Sleeping Sovereign: The Invention of Modern Democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. (p. 249–283). DOI: 10.1017/CBO9781316417782.006

[6] Loughlin, M. The State: Conditio Sine Qua Non // International Journal of Constitutional Law. 2018. Vol. 16, № 4. (p. 1156–1163). DOI: 10.1093/icon/moy090

[7] Rubinelli, L. Introduction // Constituent Power: A History. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. (p. 1–32). DOI: 10.1017/9781108757119.001

[8] Urbinati, N. Political Theory of Populism // Annual Review of Political Science. 2019. Vol. 22. (p. 111–127). DOI: 10.1146/annurev-polisci-050317-070753